

'מדרש ויקטוריאני'

גרייס אגילאר וספרה נשות ישראל

מיכאל גלצ'ינסקי

מבין הסופרות היהודיות שכתבו אנגלית זכו לגילוי מחודש בשנים האחרונות, המוקדמת והבולטת ביותר היא גרייס אגילאר (1816–1847), בת למשפחה יהודית ספרדית שחיה באנגליה בתקופה הוויקטוריאנית. עד מותה בטרם עת, בנתה אגילאר קריירה רבת פנים: היא הייתה משוררת, סופרת, לוחמת שחרור, מתקנת דתית, מחנכת, היסטוריונית, תאולוגית ומחברת תפילות. בין קוראיה היו יהודים ונוצרים, נשים וגברים, מסורתיים ורפורמטורים. ספריה, שהופצו בכל רחבי האימפריה הבריטית, באירופה ובארה"ב, תורגמו לצרפתית, לגרמנית, לידיש ולעברית. הרומן שלה עמק הארזים, העוסק בחייהם של יהודים אנוסים בזמן האינקוויזיציה בספרד, תורגם לעברית בידי מתרגמים שונים ויצא לאור במהדורות אחדות.¹ ספריה, וכן שירים, סיפורים ומאמרים שפרסמה זכו לפופולאריות עצומה

1 עד כה טרם נכתבה עבודה ביקורתית על התרגומים. נשות ישראל תורגם לצרפתית בשם: *Les Femmes d'Israel*, פריז 1900; לגרמנית בשם *Die Jüdin*, לייפציג 1860; עמק הארזים תורגם ועובד לעברית שש פעמים ונדפס במהדורות רבות. יל"ג היה הראשון שתרגם את שמונת הפרקים הראשונים של הספר והדפיסם ב'המליץ' בשנת 1872 תחת השם יושבי המכתש. פרידברג, עמק הארזים, ורשה 1876. תרגומו-עיבודו של פרידברג היה הנפוץ ביותר בין הקוראים העבריים. תרגומים נוספים: גלבוז, מלחמת האמונה והאהבה, מגנצה 1875; פרנק, גנון והצל, ורשה 1893; קנטרוביץ, האנוסים, ורשה 1923; עמק הארזים, שטיינברג עפ"י פרידברג, תל אביב 1939. לידיש תורגם הספר פעמיים: דיא אונגליקליכע מרים, וילנה 1888; דורך בלוט און פייער, לודז' 1929 (עפ"י עיבודו של פרידברג). כמו כן תורגם הספר עפ"י עבודו של פרידברג גם לערבית יהודית ע"י שלמה תווינא, בשם ספר עמק הארזים, כלכותא 1895 ולגרמנית בשם *Marie Henríquez Morales*, מגדבורג 1860. משפחת פרץ יצא לאור בתרגום-עיבוד לעברית בשם כור הנסיון, תל אביב 1971.

בתקופתה, ובימינו הם נתפסים כמקור מידע ראשון במעלה להבנת הופעתה של האישה היהודייה בהיסטוריה ובתרבות המודרנית. לאחרונה ראתה אור מהדורה חדשה של מבחר כתביה, לראשונה זה יותר ממאה שנה.²

גרייס אגילאר נולדה בשניים ביוני 1816 לעמנואל ושרה אגילאר.³ הוריה היו צאצאי יהודים מפורטוגל, שנמלטו לאנגליה מאימת האינקוויזיציה. הם השתקעו בכפר האקני (Hackney), שבצפון-מזרח לונדון ושם נולדה אגילאר. אביה עמנואל שימש פרנס של בית הכנסת הספרדי-פורטוגזי בלונדון, והמשפחה הייתה פעילה בקהילת יוצאי ספרד ופורטוגל, קהילת 'הספרדים'.⁴ מהוריה קיבלה אגילאר את ה'מסורת שבעל פה' של אנוסי ספרד, והיא עיצבה אותה מחדש ברבות מיצירותיה. הוריה אף הקנו לה ידיעה יסודית של העברית המקראית.

גרייס אגילאר לא נישאה מעולם ונפטרה בגיל שלושים ואחת ממחלה קשה בעמוד השדרה ממנה סבלה שנים רבות. בחייה הקצרים כתבה אגילאר שנים עשר ספרים, כמחציתם ספרות יפה ומחציתם – ספרי הגות וחינוך. היא נקברה בבית הקברות היהודי בפרנקפורט ועל מצבתה נחרת הפסוק: 'תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה'.

בכתבה על בעיות חברתיות, פוליטיות ואסתטיות הנוגעות ליהודים פנתה אגילאר לקהל הקוראים הרחב שחי בתקופה הוויקטוריאנית, עם זאת ביקשה לתקן את קיפוח הנשים על ידי הגברים בתוך הקהילה היהודית. היא אימצה צורות ספרותיות כמו מדרש ותאולוגיה שנחשבו תמיד לנחלתם הבלעדית של הגברים היהודים והשתמשה בהם בדרך חדשה, המתמקדת לראשונה במיוחד בענייני האישה היהודית.

ביצירת המופת שלה **נשות ישראל** (1845), בחרה אגילאר בצורת המדרש כדי לספר מחדש את סיפוריהן של נשים בתנ"ך ובתקופה המודרנית. גם בספריה רוח היהדות

Grace Aguilar, *Selected Writings*, (ed. Michael Galchinsky), Calgary, Broadview Press, 2003. תודה להוצאת Broadview על הרשות לתרגם קטעים שנלקחו מן הספר.

See Sarah Aguilar, 'Memoir of Grace Aguilar', preface to *Home Influence* (London: R. Groombridge, 1847).

(1842) ומחשבות שבת ומפגשים מקודשים (1853), היא התאימה צורות ביטוי גבריות מסורתיות – תפילה, דרשה, טקס דתי, הגיגים תאולוגיים וכדומה – לחוויה רוחנית נשית.

מבחינות רבות, תרומותיה המשמעותיות ביותר של אגילאר להיסטוריה של התרבות היהודית היו דיפלומטיות: מאמריה תרמו לקידום האמנסיפציה היהודית, ביניהם תרגום מאמרו האפולוגטי של אורוביו דה קסטרו הגנה על ישראל, החיבור האמונה היהודית, היוצא כנגד התופעה של המרת הדת, ומאמרה 'תולדות היהודים באנגליה', תיאור היסטורי ראשון של יהודי אנגליה שנכתב בידי יהודי.

מלבד פעילותה למען האמנסיפציה תמכה אגילאר גם ברפורמות דתיות בתוך הקהילה היהודית. את השירים הליטורגיים שלה בספרה מחשבות שבת ומפגשים מקודשים אפשר להשוות לתחינות של נשים יהודיות במזרח אירופה. כתביה התאולוגיים, במיוחד ספריה רוח היהדות ונשות ישראל, עשו אותה לאחד הקולות העזים ביותר בתנועה הרחבה של יהודים בתקופה הוויקטוריאנית, ששאפו לשינויים באידיאולוגיה הדתית ובמנהגי הדת. היא הציגה טיעונים משכנעים ורבי השפעה לכך שראוי להתפלל ולדרוש בציבור בשפה המקומית. היא התנגדה להפרדה המסורתית בין גברים לנשים בבית הכנסת והציעה שבנות תקבלנה חינוך דתי מקיף שווה לחינוך הבנים. היא גם הייתה בין הראשונים בעולם דובר האנגלית שטענה שיש לתרגם את התנ"ך לשפת המקום, דבר שהביא כתגובה, תוך זמן קצר, להופעת שני תרגומים חדשים של התנ"ך לאנגלית שנעשו ע"י יהודים ידועי שם.⁵ לתרגומים אלו הייתה השפעה ניכרת על מהותה וסגנונה של שמירת המצוות של יהודי אנגליה ואמריקה. אנו רואים אפוא שהשפעתה של אגילאר על רפורמות ביהדות, הייתה עמוקה על אף שהייתה עקיפה.

מבט כולל על עשייתה של אגילאר למען אמנסיפציה ורפורמות מראה שהיא הייתה משתתפת פעילה בזירה האנגלית-יהודית של תנועת ההשכלה היהודית הנרחבת באירופה במאות השמונה עשרה והתשע עשרה. כמו אחיה המשכילים בגרמניה

5 שני התרגומים לאנגלית שנדפסו בהשראתה של אגילאר הם: Isaac Leeser, *Torat ha-Elohim*, hugah me-iti Yitshak ben Uri Eli'ezer = The law of God (Philadelphia: C. Sherman, 1845). Abraham Benisch, *Sefer Edut Hey*, Jewish School & Family Bible (London: Longmans & Co., 1851). שני התרגומים הם לחמשת חומשי התורה בלבד.

ובצרפת, ניסתה אגילאר להחליף את אמות המידה המסורתיות לסמכות, המבוססות על אמונה, באמות מידה המבוססות על אינדיבידואליזם ליברלי והומניסטי.⁶ בנוסף לכך היא שאפה לשנות את תפקידי המגדר ולעשותם שוויוניים יותר, אף שהכירה בקיומה של "הפרדת תחומים" הנגזרת משמייים בין גברים לנשים.

אגילאר נחשבה בעיני נוצרים ויהודים כאחד כמי שהגדירה בדרך הטובה ביותר את תגובת העולם היהודי-אנגלי לאתגר של המפגש עם העולם המודרני. מפגש זה היה כרוך בשינוי מעמדם של יהודי אירופה מתושבים זרים לאזרחים, וכן ברפורמה פנימית במבנים הארגוניים שלהם, בתאולוגיה, בשמירת המצוות ובתפקידי המגדרים.

התייצבותה בעד אמנסיפציה לנשים, גם בתוך הקהילה היהודית וגם מחוצה לה הייתה, ככל הנראה ההישג ה"משכילי" החשוב ביותר שלה. במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה נשים יהודיות היו נתונות, מצד אחד, ללחץ של מיסיונרים שניסו לשכנען להמיר את דתן, ומצד שני ללחץ מצד גברים יהודים ביקורתיים ומתנשאים. המטיפים להמרת הדת ראו בנשים יעד, בהיחשבן חוליה חלשה בחברה היהודית, וטענו שדיכוין בידי גברים יהודים, העדר השכלה יהודית והרוחניות הטבעית שלהן, כל אלה עושים אותן מועמדות טבעיות להתנצרות. סופרים אוונגליסטים כמו אמליה בריסטאו ומ"ג לואיס הלכו בעקבות אייבנהו של וולטר סקוט, שבו עולה, אך לא מתממשת האפשרות של נישואין בין הגיבורה היהודייה לגיבור נוצרי כריזמטי. בספרים שהם כתבו, נישואים מסוג זה עולים יפה, במחיר

6 על ההשכלה בקרב יהודי אירופה ראו למשל: שמואל פינר, מהפכת הנאורות, מרכז שז"ר, ירושלים תשס"ב, Todd Endelman, *Comparing Jewish Societies*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997); Paula Hyman, *The Jews of Modern France*, (Berkeley: University of California Press, 1998) and *Gender and Assimilation in Modern Jewish History*, (Seattle: University of Washington Press, 1995); Arthur Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews: The Origins of Modern Anti-Semitism*, (New York: Columbia University Press, 1968); David Sorkin, *The Transformation of German Jewry, 1780-1840* (Oxford: Oxford University Press, 1987) and *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment* (Berkeley: University of California Press, 1996); Marion A. Kaplan, *The Making of the Jewish Middle Class: Women, Family, and Identity in Imperial Germany*, (New York: 1991); Judith Baskin, ed., *Jewish Women in Historical Perspective* 2nd ed., (Detroit: Wayne State University Press, 1998).

יהדותה של הגיבורה.⁷ בדומה לממירי הדת, גם גברים יהודים אנגלים התייחסו אל הנשים בקהילתם כאל בעיה שיש למצוא לה פתרון. במאמרים שכתבו הם חזרו וקראו למתן השכלה לנשים, בטענה שהנשים, כלשון אחד הכותבים, הן "החוליה החלשה במחננו".⁸ אך למרות קריאותיהם למתן השכלה לנשים, הם לא דאגו לביצועה. יתרה מזו, כאשר הנשים עצמן ניסו להדפיס טקסטים שיתרמו להשכלתן, העורכים הגברים של עיתונים אנגליים-יהודיים צנזרו אותם לעתים קרובות או תקפו את עצם כתיבתם.

בתגובה ליחס עוין זה ניסתה אגילאר להעניק לנשים היהודיות גאווה בזהותן. בשירים ליריים ובחלק מיצירות הפרוזה שכתבה, הנובלה משפחת פרץ, הסיפור הקצר 'הסופרת', והרומנים השפעת הבית, שכרה של אם וידידות של אישה, קראה הסופרת לשינויים באפשרויות הלימוד ובדרכי הלימוד של הנערות והנשים. ניסיונה לנסח דיון תאולוגי שבמרכזו אישה בספרה רוח היהדות, וכן דרשות, הגות ותפילות שכתבה לשימושן של נשים בספרה מחשבות שבת ומפגשים מקודשים, העמידו לרשות הנשים תאולוגיה וליטורגיקה משלהן. אגילאר נתנה עידוד ומשאבי כוח גם לאימהות, שבאותה תקופה נשאו לבדן באחריות לחינוך ילדיהן בגיל הרך. מעל הכל, כתבים אלו סיפקו דגם להשתתפותה המלאה של האישה בחיים היהודיים ובלימודי היהדות, אך עם זאת נשארו במסגרת אמונתה של אגילאר בהפרדת תפקידי המגדרים.

עוד בחייה הוענקו לאגילאר התארים "הלוחמת בעד עמה" ו"המנהיגה המוסרית של המשפחה העברית". כמה מספריה נמכרו בזמנם בהיקף דומה לספריו של דיקנס. מותה התקבל כ"אסון לאומי" על דפי הביטאונים היהודיים באנגליה ובאמריקה. סניף של הספרייה הציבורית של ניו יורק נקרא על שמה, וספר ילדים נכתב על חייה.⁹ ספרה רוח היהדות הוענק כפרס לתלמידי 'בתי הספר של יום ראשון' בכמה קהילות בארה"ב עד שנות החמישים של המאה העשרים.

7 ראו: Amelia Bristow, Emma de Lissau: *A Narrative of Striking Vicissitudes and Peculiar Trials*: with Explanatory Notes Illustrative of the Manners and Customs of the Jews, 2 vols., (London: T. Gardiner, 1828); M. G. Lewis, *The Jewish Maiden*, 4 vols. (London: A. K. Newman, 1830).

8 Abraham Benisch, 'Our Women', *Jewish Chronicle*, 8 and 15 Nov., 1861.

9 Abram Samuel Isaacs, *Young Champion*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1913.

בספר נשות ישראל, שקטעים אחדים ממנו מובאים בהמשך, מתרכזים רבים מן הנושאים שהעסיקו את אגילאר. היא השיבה בו לטענות של נוצרים שהיהדות מדכאת את האישה, סיפקה לנשים יהודיות קול משלהן ובסיס היסטורי שחסרו להן, וקראה להפצת החינוך לנשים בקהילה היהודית-אנגלית. מלבד זאת היא ניסתה להוכיח שאישה יכולה להתמודד עם השפה העברית ועם מסורת הפרשנות היהודית, והביאה ציטוטים של רש"י ושל פרשני תנ"ך נוספים כדי לחזק את טיעוניה. היא הודתה, בהתמרמרות מסוימת, שלניתוח הקטעים התלמודיים נאלצה להסתייע בגבר מבין ידידיה ובביטאון בשפה האנגלית 'The Hebrew Review and Magazine of Rabbinical Literature'. 'מקורות אלו', היא מציינת, 'איפשרו לנו לגבש דעה: אבל התלמוד עצמו חייב להיות הבסיס לכך. ומאיתנו הנשים מנעת הגישה אליו, למרבה הצער'.

מעל לכל, אגילאר יצרה "תורה" לנשים יהודית אנגליות ואמריקניות, שרובן לא ידעו לקרוא עברית. משימתה העיקרית של תורה זו הייתה לספר מחדש את סיפורי התנ"ך, חוקיו ושירתו באספקלריית חייהן וקולן של נשים. אגילאר הציגה את גיבורות התנ"ך שלה כדוגמאות חיוביות או שליליות לנשיות ויקטוריאנית נאותה. דמות שרה אמנו למשל היא דוגמה ל"מלאך הבית" הויקטוריאני הטיפוסי, עקרת בית ואם למופת. מרים מזכירה מאוד את התדמית הויקטוריאנית של "רווקה זקנה". כך הצליחה אגילאר ליצור תורה המדברת על חיי נשות זמנה, יהודיות ונוצריות, שבלעדי זה לא היה להן "מקום" בכתבי הקודש. הספר נשות ישראל, שפורסם בשנת 1845, קבע את מקומה של אגילאר בין הסופרים היהודים האנגליים הבולטים של תקופתה.

את דמויות הנשים המופיעות בספר אגילאר מחלקת לשבע תקופות: א. חוה וארבע האימהות; ב. תקופת יציאת מצריים וזכויות הנשים בחוק המקראי; ג. בין מתן תורה לתקופת המלוכה: מרים, דבורה, אשת מנוח, נעמי וחנה; ד. תקופת המלכים: מיכל, אביגיל, השונמית וחולדה הנביאה; ה. גלות בבל ואסתר; ו. המלחמה והגלות והשפעתן על הנשים ומעמדן; ז. הנשים בזמנה, בכל התפוצות, כפי שהן מושפעות מן העבר.

בפרק המובא להלן, הדן בדבורה, אגילאר מפרשת את הטקסט כהרהורים על משוררת ודמות ציבורית, שכמו אגילאר עצמה נדרשה למצוא איזון בין חייה הציבוריים לבין אחריותה לביתה. דמותה של דבורה מהווה כעין מבחן לגבולות

האידיאולוגיה המשפחתית של אגילאר. כנביאה, כלוחמת וכשופטת דבורה חורגת מחלוקת התפקידים המגדרית האופיינית לתקופה הוויקטוריאנית אשר אגילאר ביקשה למצוא לה יסוד בתנ"ך. סופרים ויקטוריאניים נהגו להעניש את דמויותיהם על חריגות כאלה ואילו התנ"ך מהלל ומשבח את דבורה. אגילאר ניסתה למצוא דרך לתת תוקף להתייחסותו של התנ"ך לגיבורה "לא-ויקטוריאנית" זו, ועם זאת להזהיר את הנשים הוויקטוריאניות שלא ינסו לחקות את חייה של דבורה.

מתוך הספר 'נשות ישראל'

דבורה

הארץ המובטחת נכבשה, מעשי גבורה עילאית ומיומנות צבאית אפיינו את כיבושה ואת חלוקתה; אבל צו מפורש של האל הופר, ובשל כך השבטים, אף אחרי שהשתקעו בנחלותיהם השונות, המשיכו 'לעשות הרע בעיני ה', ונותרו, כעונש, במצב מלחמה עם שכניהם עובדי האלילים. ה' ציווה להכחיד את תושביה הקודמים של ארץ ישראל בגלל עבודת האלילים המחרידה שלהם ותועבות אחרות. הוא עיכב את הבאת זרעו של אברהם אל הארץ המיועדת 'כִּי לֹא שָׁלֵם עֹן הָאָמְרִי עַד הַנְּהַ' (בראשית טו, טז). בחכמתו היה יכול להכחידם באש, במים או במגפה, אך הוא ייעד את חרבם של בני ישראל להיות כלי לחרונו, רק כדי לנסות את אמונתם וצייתנותם, וביקש מהם שישגו, בזכות ולא בחסד, מנוחה, שלום, ותהילה רוחנית וחומרית, שיהיו הגמול לציות מושלם.

— — —

עתניאל, אחיינו וחתנו של כלב, אהוד ושמגר, כל אחד בתורו נבחר בידי האל; ובימיהם שכן ישראל לבטח ושמע בקול האל. אך בין התקופות האלה נסוגו שוב בני ישראל לעבודת אלילים ולמרד. אחרי מותם של אהוד ושמגר נסוגו שוב בני ישראל אל הרע, והבורא מכר אותם לידי יבין מלך חצור, שדיכא אותם בכוח במשך עשרים שנה, והביא לכך ששבו ופנו בתחינה אל ה'.

אבל אפילו בתקופות אלו של אנרכייה ומרד לא הכול עבדו את הבעל. בוודאי היו עדיין רבים, 'שִׁבְעַת אֱלֹפִים כָּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבְּעַל' (מל"א יח, יט),

שאם לא כן לא היה האל חוזר ומוחל להם ומושיע אותם. הנאמנים המעטים נהגו על פי החוק ועשו משפט על פי תורת משה. אילו היה בסיס קטן ביותר לסברה שהאישה העבריינה דוכאה או שהייתה לה נטייה לעבודת אלילים, לא היינו מוצאים את יכולות הנבואה, השיפוט, המנהיגות הצבאית, השירה והזמרה הקדושה, כולן מגולמות ומושלמות בדמותה של אישה. עובדה זו מדגימה ומבהירה לאיזו רמה גבוהה של הכשרה ושל יכולת אינטלקטואלית יכלה האישה דאז להגיע, נוסף על נטייתה הטבעית לקיים ולכוון את חוקי האל.

'ודבֹרָה אִשָּׁה נְבִיאָה אֲשֶׁת לְפִידוֹת הִיא שֹׁפֵטָה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא. וְהִיא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תְּמָר דְּבֹרָה, בֵּין הַרְמָה וּבֵין בֵּית אֵל בְּהַר אֶפְרָיִם. וַיַּעַל אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט' (שופטים, ד, ד-ה). התיאור הפשוט הזה מוכיח שגדולתה של דבורה לא הייתה כלל בחיצוניות, בהתהדרות בדרגה גבוהה או בכבוד ויקר שהוענקו לה מבחוץ, אלא רק בעליונות המוחלטת של מעלותיה השכליות והרוחניות, שבהן הכירו בני עמה ובשלהן העריצו אותה. משרת שופט בישראל לא עברה מאב לבן. היא הוענקה רק למי שהיה לו הכישרון לשאת בה. ועל פי הדוגמה שלפנינו, שני המינים יכלו למלא אותה; הרי זו הוכחה נחרצת דווקא להכרה בערכה של האישה היהודייה. אומרים לנו בפירוש שדבורה הייתה נביאה ו'אשת לפידות'. על פי סדר הפסוק, שגם ההקשר נותן לו תוקף, ברור מאוד שדבורה הייתה נביאה בזכות עצמה, לחלוטין שונה ונבדלת מבעלה, שהיה חסר משמעות בענייני ציבור. בורא העולם השרה עליה, אישה ורעיה בישראל, את רוח השכינה כדי שתממש את רצונו ותוכיח לבני עמה עד כמה לא חשובה בעיניו החיצוניות, וכי הוא שופט רק על פי מסירות הלבבות לעבודתו ולפי השתוקקות הנשמות לעשות את רצונו. אין הוא שם לב לחולשה או למוגבלות כלשהי של מין אחד, בהשוואה לכוח הטבעי הרב יותר של המין האחר.

עמדתה הציבורית וסגולותיה האישיות מתוארות בטבעיות כה רבה, שאין אנו יכולים לייחס את מעמדה הרם לאירוע חריג כלשהו, או לחשוב שמעמדה כאשת איש מנע ממנה להתעלות על חובותיה בתחומי הנישואים והמשפחה. מעולם לא שמענו על עבד, או מצורע, או עובד אלילים שהוענקה לו רוח נבואה מידי בורא העולם, פשוט משום שהמעמד החברתי של אנשים כאלה בהכרח ימנע מהם לזכות ביחס של כבוד, ציות או אפילו תשומת לב של בני אדם. מאותה סיבה, אילו הייתה האישה במעמד דומה לאלה, כפי שטוענים אנשים מסוימים, מעולם לא היו מוענקים לה הכישרונות הרוחניים והשכליים האלה, שדבורה נתברכה בהם בשפע.

לעולם לא הייתה יכולה להיות נביאה, כי דבריה היו נחשבים דברי להג בטלים. היא לא הייתה יכולה להיות שופטת, מהעדר הזדמנות ללמוד ולפתח את שכלה לכלל שלמות ולרכוש את הניסיון הדרוש. ברור עכשיו שאדרבא, מעמדה הטבעי של דבורה היה כה נעלה שלא היה נחוץ לה פאר חיצוני כדי שמעמדה יוכר בציבור. חכמתה ותבונתה היו כה מופתיות שלא רק שאנשים רבים נהרו ובאו להישפט בפניה, אלא שאף ברק סירב לצאת בשליחות מלחמתית אם לא תתלווה אליו.

הדוגמה המתועדת הראשונה לשימוש שלה בכוחה הנבואי נמצאת בספר שופטים ד פסוקים ו-ט: 'וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְבָרְק בֶּן אֲבִינֵעָם מִקְדָּשׁ נִפְתָּלִי וַתֹּאמֶר אֵלָיו הֲלֹא צָנָה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ וּמִשְׁכַּת בְּהַר תְּבוֹר וְלִקְחָתָ עִמָּךְ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נִפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זָבֻלֹן. וּמִשְׁכַּתִּי אֵלֶיךָ אֶל נַחַל קִישׁוֹן אֶת סִיסְרָא שֶׁר צָבָא יְבִין וְאֶת רִכְבוֹ וְאֶת הַמּוֹנֵוֹ וַיִּנְתְּתִיהוּ בְיָדְךָ. וַיֹּאמֶר אֵלָיָה בָרַק אִם תִּלְכִּי עִמִּי וְהִלְכְתִּי וְאִם לֹא תִלְכִּי עִמִּי לֹא אֵלֶיךָ. וַתֹּאמֶר הֲלֵךְ אֵלֶיךָ עִמָּךְ אֶפְסֵי כִי לֹא תִהְיֶה תִפְאָרְתְּךָ עַל הַדָּרֶךְ אֲשֶׁר אָתָּה הוֹלֵךְ כִּי בְיַד אִשָּׁה יִמְכַר ה' אֶת סִיסְרָא.'

נתקשה להבין את הרגשות של ברק, שהביאה אותו להשיב כפי שהשיב אם לא נסתמך על תשובתה של דבורה. נראה שכמו רבים מבני עמו הוא אמנם ציית, אך עדיין חסרה בו אמונה שלמה שהייתה מעניקה לו ניצחון גדול ותהילה בזכות עצמו. נוכחותה של דבורה לא יכלה בשום פנים להעניק לו יותר ביטחון או תהילה משהיה מקבל לו יצא בלעדיה. היא הייתה אך ורק כלי בידי האל, שהביא את רצונו לידיעת בני עמה. המילים לא היו שלה אלא של ה', וברק היה אמור לפעול על פיהן בלי שום הסתייגות או ספק. במקום זאת אנו מוצאים אותו מתנה תנאים לציות ומסרב לצייט אם לא ימולא התנאי. במה יכלה נוכחותה של אישה להועיל לו? היותה נביאה לא יכלה להבטיח לו ניצחון יותר מכפי שכבר הבטיח לו דבר האל, ומפני שבטח באישה יותר מאשר באל, המסע לא יזקף לזכותו. יד אישה היא שתביא לנפילתו של סיסרא, שבמצב אחר הייתה נזקפת לזכותו ולתהילתו שלו. ברור שזו המשמעות של הפסוק הזה, המעורפל משהו, אחרת לא היה נאמר בצורה כה ברורה: 'כי לא תהיה תפארתו על הדרך אשר הוא הולך'.

אבל דבורה קמה והלכה עם ברק, תחילה כדי לגייס את החיילים משבט זבולון ונפתלי, ואחר כך להר תבור, שם צעדו לקראתם סיסרא וצבאו האדיר, תשע מאות רכבי ברזל וחיילי רגלים. ובכל זאת ברק עדיין משני, הוא לא עושה דבר בלי לקבל הנחיות מן האל באמצעות דבורה. ודבורה אמרה:

'קום, כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך, הלא ה' יצא לפניך. ויך ברך מהר תבור ועשרת אלפים איש אחריו' (שם, ד יד). ה' העניק להם ניצחון מוחלט, אך סיסרא נמלט, ומותו בא מידי אישה, כפי שהבטיח האל. והניצחון לא היה יחיד, כי 'ותלך יד בני ישראל הלוח וקשה על יבין מלך פנעו עד אשר הכריתו את יבין מלך פנעו' (שם, ד, כד).

מיד לאחר מכן אנו מוצאים את דבורה מפליאה בכישרון של אלתור שירה, הקיים רק אצל העברים, ועליה, אישה ורעה בישראל, נחה רוח היצירה כמעט כמו על כותבי תהילים והנביאים שבאו אחריה במהלך השנים. שירתה נחשבת אחת הדוגמאות היפות ביותר לשירה עברית, בין שקוראים אותה בשפת המקור או בגרסה האנגלית. אנו רואים שהיא אינה זוקפת לעצמה שום תהילה, אלא קוראת למלכים, לרוזנים ולבני ישראל להצטרף אליה: 'ברכו ה' (שם, ה, ב). בפסוק הרביעי והחמישי היא רומזת, בדימוי יפה מאין כמוהו, לכוחו של בורא העולם. שלפניו 'אך רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים. הרים נזלו מפני ה', זה סיני מפני ה' אלהי ישראל'. כך היא מוכיחה שכוחו של ה', ולא יד אדם, הוא שהביא ישועה לישראל.

הפשטות והענווה של מעמדה הטבעי של הנביאה מוצגות בצורה נפלאה בביטויים שבהם היא מתארת את עצמה: לא מלכה ולא רוזנת, לא שופטת ולא נביאה, למרות שאת שני התפקידים האחרונים היא אכן מילאה, 'עד שקמתי דבורה, שקמתי אם בישראל' (שם, ה, ז). היא לא ביקשה לעצמה כבוד או זכות יתר, אלא את ההכרה בה כאמו של העם, שהאל עצמו בחר בה לשופטת.

'לבי לחוקקי ישראל', היא ממשיכה, 'המתנדבים בעם ברכו ה' (שם, ה, ט). היא מתכוונת לאלה שהעלו עצמם מתוך עבודת האלילים והבטלה שהעם היה שרוי בהן, והציעו עצמם מרצון לעבודת האל. היא מבקשת מהם שידברו, מכל שכבות העם, מן הנסיכים שרכבו על חמורים לבנים, מן היושבים למשפט, ומאלה שהלכו לתומם בדרך, אפילו משואבי המים, שהקשתים נהגו בעבר להפריע להם בעיסוקיהם הביתיים. כולם נדרשו לחזור וללמוד את מעשי הצדק של האל, כי רק לו הם חבים את קיומם.

ה' יך לי בגבורים', היא אומרת בפסוק יג, וכך שומרת את כבודה וכוחה בישראל,

אך מייחסת אותם לבורא, לא לעצמה. השירה מתארת את נפילת האויבים, ומגייסת דימויים מן הטבע כדי להעניק לה כוח וחיים. מות סיסרא וההמתנה הדרוכה של אימו בעד האשנב, 'מדוע ביש רכבו לבוא? מדוע אחרו פעמי מרפבותיו?' (שם, ה, כח), והתשובה המגיעה מנשות חצרה וגם מליבה שלה היא 'הלא מצאו יחלקו שָׁלָל? רחם רחמתי לראש גבר, שָׁלָל צבעים לסיסרא, שָׁלָל צבעים רקמה, צבע רקמתי לציארי שָׁלָל' (שם, ה, ל). כאילו אי-אפשר היה להיכשל עם הנשק האדיר שהיה לו; וכך שרות שפתי הכובשים, ונוצקה בהן מידה של סאטירה המעניקה שנינות מופלאה לשיר; ואז הסיום המפואר, 'כִּן יִבְדּוּ כָּל אוֹיְבֵיךָ ה' וְאֶהְיֶינָה כְּצִאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ' (שופטים ה, לא). כל אלה יוצרים ביחד את אחד השירים העילאיים של להט רוחני בתנ"ך ומעידים במלוא העוצמה, על פי התנהגותה כנביאה וכשופטת, שאף בדבורה, כמו בגדעון, בדויד ובנביאים המאוחרים יותר, לא הסתייג ה' מלהשרות את רוחו, ואף הפך אישה לכלי בידיו, לשפוט, לנבא, ללמד ולהושיע.

'וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבַּעִים שָׁנָה', אנו קוראים בפסוק החותם את שירת דבורה; מילים אלה, שלא נאמרו על כל שופט אחר, מובילות אותנו למסקנה שדבורה המשיכה להיות "אם בישראל" כל אותה תקופה, שמרה על אמונתם של בני העם, ובעקבות זאת נשמר השקט המדיני והרוחני. גם אם היא עצמה לא חיה כל השנים האלה ולא משלה בהן, ניכר שהשפעתה והוראותיה נזכרו והנחו את המעשים, כי רק אחרי אותן ארבעים שנה 'וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הָרַע בְּעֵינֵי ה'" (שופטים ו, א), ושוב נזקקו למושיע, שהופיע בדמותו של גדעון.

השתיקה באשר להמשך חייה של דבורה אחרי אותם דברים ובאשר למותה היא פשוט אישור לענווה ולצניעות, שבהן מצאנו אותה שופטת את ישראל תחת התומר שלה, לפני שנקראה להתרחשות סוערת יותר. הארץ הייתה שרויה בשלום, כוח הנבואה והחזון הצבאי לא היו דרושים עוד, ודבורה המשיכה בתפקידה האישי והצנוע, ככל הנראה בלי כל משאלה שאפתנית או ניסיון לקדם את עצמה ואת מקומה. די היה לה שהיא מסייעת לבני עמה, שהיא רק כלי בידי הבורא להניעם לעשות טוב. למה הייתה זקוקה עכשיו כדי לממש את טבע האישה שבה, שבלי ספק היה בה? משפטיה, פעילותה אפופים מעטה של דממה, אבל על השפעותיהם אנו למדים מן המשפט הפשוט 'ותשקוט הארץ ארבעים שנה', הארץ, הארץ כולה, לא רק מה שהיה בתחום שיפוטה המידי. מעשים טובים, קדושה וחכמה, גם אם הם מעלותיו של אדם צנוע אחד, אינם מוגבלים למקום אחד אם משתמשים בהם, כפי שעשתה דבורה, לתהילת האל ולטובת העם. בשקט, ואולי כמעט בלי משים, הם

מתפשטים על פני מרחב וזמן, וראו! מה מפואר גורלה של אישה זו, שבלי שתעזוב לרגע אחד את מקומה הטבעי יכלה בציווי, בדוגמה אישית ובעבודה להשפיע השפעה מבורכת, המעניקה לארץ שלום ושלווה, ומקרבת עם שלם אל אלוהיו!

ייתכן שמנקודת מבט מעשית קשה להעתיק את דמותה של דבורה לחיינו או לאמץ את דוגמתה לחינוך צאצאיה, כי אישה בישראל אינה יכולה עוד למלא תפקיד הדורש חכמה ואמון מצד הציבור כשל דבורה; אבל תיאורטית, אנחנו יכולים לקחת אל לבנו את סיפור דבורה, גם כלאום וגם כאנשים פרטיים. אם תורת ה' מציגה לפנינו דוגמה כזאת, הרי ברור כשמש שהתורה הכתובה וכמוה התורה שבעל פה לא יוכלו להכיל ולו הברה אחת של זלזול באישה.

הגברים בשום אופן לא היו מניחים לאישה להשפיע על חיי הציבור לולא הורגלו בהוראות חוק עקיבות וחד-משמעיות להתייחס אליה בכבוד, בהתחשבות ובעדינות. דבורה הייתה מחוננת במיוחד מבחינה אינטלקטואלית ורוחנית ומכאן אנו יכולים להבין שלנשות ישראל היה הכוח לטפח גם את השכל וגם את הרוח, ולהתברך ביכולותיהן, כי לפנינו מונח התנ"ך כולו שיעיד שה' מעולם לא בחר לו ככלי לקיום רצונו אלא רק את אלה שלבם נטה אליו עוד לפני שקרא להם. ראו את סיפוריהם של אברהם, יוסף, משה, דוד ואחרים. כל הכשרונות בעולמנו מקורם באל, אך הם לא יפעלו ולא ישפיעו בחסדי האל בלבד. הכשרונות ניתנו כדי שישפרו אותם, יטפחו ויקדמו אותם ככל האפשר אלה שאצלם הופקדו, ואחר כך ישתמשו בהם בשירות בוראם. לכן ברור בעליל כי לדבורה הייתה הנטייה והיה הכוח לטפח, לשפר ולהשתמש בכשרונות שבהם חנן אותה ה'. דבר זה לא היה אפשרי אילו היה מעמדה החברתי דומה למה שטוענים אויבי היהדות המקראית והרוחנית. עם סיפור דבורה בידיהן, בנות ישראל הצעירות אינן זקוקות להגנה נוספת או לטיעון אחר כדי לשכנע את יריביהן שאין הן זקוקות לאמונה אחרת, או אף להכחשה של התורה שבעל פה, כדי ללמד אותן מהו מעמדן הנאות, שלהן כמו של אחיהן, ומהן חובותיהן השונות מול אלוהים ואדם.

היותה של דבורה אשת איש מחזקת זאת אף יותר. כנראה היה אז לנשים לא רק חופש מלא של מעמד, אלא גם חופש פעולה במידה רבה יותר משנמצא בהיסטוריה של כל אומה מודרנית, שכן איננו מוצאים דוגמה אחת של אשת איש הנבחרת למשרה ציבורית הדורשת יכולת שכלית ורוחנית, ידע כללי ודתי, והעושה אותה כה נבדלת מבעלה. אך תולדותיה של דבורה אינן מעידות כלל וכלל שהזניחה את

חובותיה הזוגיות או הביתיות. פשטות חסרת יומרות מאפיינת את עצם גדולתה. העובדה שהבאים אליה להישפט הגיעו אל התומר שלה מלמדת על אורח חייה השקט והצנוע. לעולם אינה עוזבת את ביתה אלא בעקבות הפצרתו הכנה של ברק, הדורש ממנה להעדיף את טובת הציבור על חובות הבית. אצל אדם דגול כמוה חובות הבית והציבור מתיישבות זו עם זו במלואן, עד שאין צורך להקריב את האחת על מזבח השנייה.¹⁰ לפידות אינו מתערב בתפקידיה הציבוריים של אשתו, שה' בעצמו קורא לה לבצעם בעזרת הכישרון שחנן אותה בו. דבר זה מלמד על ביטחונה האצילי בה, על כבוד והתחשבות מצדו, הנובעים גם מן השוויון והחירות שהיו מנת חלקן של הנשים היהודיות באותה תקופה, וגם משכל טוב המסוגל להעריך ולהוקיר כישרונות כאלה גם אצל אישה. זו גדלות שאין מרבים למצוא כמותה בימינו.

עכשיו, כשפסקה נבואה מישראל, אי-אפשר עוד ללכת בדרכה של אם קדמונית דגולה זו, והמשרות הציבוריות המעטות שנותרו מופקדות למשמרתו של הגבר. אך נשים יהודיות רבות ניחנו מאת ה' בכישרון אחד או יותר. ואם יש ביכולתה של אישה להושיט יד לפחות נאורים שבבני עמה, אל נא תימנע מכך מפאת האמונה המוטעית והלא-תורנית שאישה אינה יכולה לפעול בשירות האל או לרכוש ידע דתי בכל דרך שהיא. דבר האל פתוח לפני כפי שהוא פתוח לפני הגבר. בצו שציווה משה לקרוא ולהסביר את התורה לכל העם הייתה האישה כלולה בפירושו. ועכשיו התנ"ך כולו, התורה, ספרי תולדות העם, תהילים ונביאים, פתוחים לפני לקריאה יום יום. האם יאמר מישהו שאין לה הזכות או הבינה ליהנות מיתרון מבורך זה? ייבושו, ייבושו אלה הרומסים כך את כוחו של האל, השוללים ממי מברואיו את הכוח לפנות אליו ולהבין אותו באמצעות האוצר השופע של דברו רב החסד!

כל אישה נשואה היא השופטת והשומרת של משפחתה ומשק ביתה. היא עשויה להיתקל בדעות הקדומות של בעלה, שעדיין אינו מסכים עימה בכל העניינים; אך אם ניחנה בשכל טוב, היא תדע להשפיע בלי להפריע. היא תדע לשרת את האל בתוך ביתה בלי להזניח את חובתה ואת חיבתה לבעלה; ובהתנהגותה בבית תשפיע על החברה בכללה, אמנם בחשאי ובלי משים, אך בעצמה גדולה יותר מכפי שהיא עצמה משערת.

10 השילוב בין חובותיה הביתיות לחובותיה הציבוריות של האישה הוא גם נושא הסיפור הקצר של אגילאר, 'The Authoress', 'הסופרת', מתוך אוסף הסיפורים הקצרים שלוקט אחרי מותה, *Home*

גם לנשים לא נשואות, כמו לנשים נשואות, מוענקת סגולה כלשהי, העשויה להועיל בהאדרת הבורא. החיים לא ניתנו לנו בהשאלה כדי שנבזבז אותם בשורה של שעשועים פעוטים, או בחיפוש חסר התוחלת אחריהם. בלי ספק יש תקופה בחייה של אישה לא נשואה שבה התקוות, השאיפות ואפילו השעשועים שהיו אהובים עליה בילדותה מגיעים לסיומם. האם בהיותה לא נשואה אמורה האישה להמשיך לראות עצמה ילדה ולקוות ולצפות לשינוי בחייה, שלעולם לא יקרה במציאות? האם לא מוטב, ואף נבון יותר וודאי משמח יותר לאין שיעור, אם האישה תסתלק בעצמה ממעגל התקוות והתענוגות שבו הייתה שרויה בילדותה? אילו התמידה וחיפשה לעצמה כמה תחומים חדשים של עניין, חיבה ועשייה, שעשויים להפוך למשענת יציבה ותומכת במשך השנים, הלוא הייתה משתחררת לחלוטין מן השעמום ובני לויתו: אהבת הרכילות, קלות הדעת, ולעתים חמיצות ונרגזות, הנתפסים בהכללה מוגזמת כתכונות הייחודיות של נשים רווקות (שעל כן נתפסות גם מאוכזבות)? האם לא העניק האל לכולנו כישרון כלשהו, יקר מפז, ובבוא היום ידרוש מאתנו דין וחשבון על השימוש שעשינו בו? האם בכל משפחת האדם לא נמצא כמה נושאי עניין שבהם נשקיע מזמננו הפנוי ואליהם נסיט את המחשבות המתרכזות בעצמנו? אילו היה ולו אדם אחד שהרעפנו עליו טוב-לב, ולימדנו אותו להביט למעלה אל הבורא והשמיים, וללכת על פני הארץ הזאת בצדיקות ובענווה, רק אדם אחד או שניים, שאילו היו לנו האמצעים היינו מלבישים ומאכילים אותו, אדם חולה או גווע שהיינו מקלים את סבלו, אדם כואב שהיינו מנחמים אותו בצער, אדם שטעה והיינו מחזירים אותו אל דרך הישר, חוזר בתשובה או חלש שחיזקנו ועודדנו, כי אז לא היינו לשווא. או שמא, כאשר תגיע שעתנו למות, נתבונן לאחור בזעזוע על חיים חסרי טעם, על כישרונות שבזבזו ועל קיום שהוקדש למאבק חסר התוחלת לעצור את חלוף הזמן ולחפש תקווה ועונג במחשבות ובמראות שמתיקותם מוצתה עד תום ושנותרו מהם רק מרירות ומררה. "דבורה" של ממש לא נוכל להיות. ואולם לכל אישה ניתנו כישרונות והוקצה מרחב העשייה, ועל כל אחת, כמוה כדבורה, להשתמש בכישרונותיה ולהקדיש את עשייתה לעבודת האל.

